

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 156-168
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut350>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sözlük Birimi Tanımlarındaki Eş Anlamlıların Denetimi¹

Control of Synonyms in Definitions of Dictionary Unit

Öz

Sözlükler genel olarak bütüncül yapı ve parçacıl yapı şeklinde iki düzlemde oluşmaktadır. Bütüncül yapı, sözlükteki tüm sözlük birimlerin düzenlenişini; parçacıl yapı ise bir sözlük birimin düzenlenişini ifade etmektedir. Parçacıl yapı içinde yer alan bilgi türlerinden biri tanım bilgisidir ve sözlüğün en öznel bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle sözlük hazırlayıcıları tarafından çeşitli tanımlama yöntemleri belirlenmiştir. Tek dilli genel sözlüklerdeki tanımlama yöntemlerinden biri, eş anlamlı sözcük yoluyla tanımlama. Eş anlamlı sözcükler ile tanımlama kısa ve kolay olması nedeniyle tercih edilirken sözcükler arasındaki anlam ayırtlarını gizlemesi nedeniyle eleştirilmektedir. Tek dilli genel sözlükler, kullanıcılarına kodlama ve kod çözme işlevlerini sunmaktadır. Ancak eş anlamlı sözcüklerle tanımlama, bu işlevin gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta ve tanımlanan ile tanımlayan arasındaki eş anlamlılık özelliklerinin denetlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada birbirleriyle tanımlandığı belirlenen "ihtiyar" ve "yaşlı" sözcükleri, eş anlamlılık özelliklerinin belirlenmesi amacıyla dil düzleminde anlam birimcik çözümlemesi ve anlam alanı yöntemleriyle; söz düzleminde ise anlam ezgisi yöntemiyle incelenmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda tek dilli genel sözlüklerde eş anlamlıların kullanımıyla ilgili sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sözlük, tanım, tanımlama yöntemleri, eş anlamlılık.

Abstract

Dictionaries generally consist of two planes as macrostructure and microstructure. The macrostructure refers to the arrangement of all dictionary units in the dictionary; the microstructure refers to the arrangement of a dictionary unit. One of the types of information contained in the microstructure is the definition information and constitutes the most subjective part of the dictionary. For this reason, various definition methods have been determined by dictionary makers. One of the methods of definition in monolingual general dictionaries is definition through synonyms. While synonyms are preferred because they are short and easy to identify, they are criticized for hiding meaning differences between words. Monolingual general dictionaries offer coding and decoding functions to their users. However, identifying with synonyms makes it difficult to perform this function and makes it necessary to

Göksel SERT*

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-Türkiye.
Elmek: gokselsert@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8846-041X>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 04.06.2020
Kabul Tarihi: 05.08.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi'nce 17-19 Eylül 2018 tarihlerinde Bartın/İnküme'nda düzenlenen "4. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

control the synonym characteristics between the definiendum and the definiens. In this study, "ihtiyar" and "yaşlı" words -determined to be defined with each other-, have been analyzed in the langue plane through semic analysis and semantic field methods, in the parole plane through semantic prosody method to determine the synonym characteristics. In line with the findings obtained, results related to the use of synonyms in monolingual general dictionaries were reached.

Keywords: dictionary, definition, definition methods, synonymy.

Giriş

Dil bilgisine anlam ekleyen öğelerin toplandığı kaynak olan sözlük, yeni birimlerin katılması ve eskimiş birimlerin yerini kaybetmesiyle durmadan değişime uğrayan canlı bir dil dizgesidir. Genel olarak ele alındığında sözlük, *bütüncül yapı* (macrostructure) ve *parçacıl yapıların* (microstructure) birleşiminden meydana gelmektedir. Bu yapıların merkezindeyse sözlüklerde madde başı olarak yer alan sözlük birimi (dictionary unit) bulunmaktadır. Bütüncül yapı, sözlükte yer alan tüm sözlük birimlerin düzenlenişini ifade eden, kapsamı son derece geniş bir dizgedir. Parçacıl yapı ise her bir sözlük birimin kendi içindeki düzenlenişini ifade etmektedir. Bu bakımdan çok daha genişik bir düzen içermektedir. Parçacıl yapı içinde *dil bilgisel bilgi* (grammatical information), *sözcük türü bilgisi* (part of speech), *sesletim bilgisi* (pronunciation) gibi biçimle ilgili bilgi türlerinin yanı sıra *köken bilgisi* (etymology), *tanım* (definition), *kullanım etiketi* (usage label), *örnek* (example) ve *çapraz gönderim* (cross-reference) gibi anlam ilintili bilgi türleri bulunmaktadır (Aslan, 2014).

Bu çalışma, *tek dilli* (monolingual) genel sözlükler kapsamıyla sınırlandırılmıştır ve çalışmanın temelinde sözlük parçacıl yapısının en öznel bölümü sayılabilecek *tanım* yer almaktadır. Çalışmada ilk olarak tanım kavramının tanımı belirlenmeye çalışılacak ve ardından tek dilli genel sözlükler için sözlük birimi tanımlama yöntemlerinden biri olarak kabul edilen *eş anlamlı* (synonym) sözcükler yoluyla tanımlamanın geçerliliği, anlam bilimsel ve dil bilimsel yöntemler aracılığıyla denetlenecektir.

1. Tanım

Tanım, tanımlanabilme açısından zor bir kavramdır. Çünkü *sözlük bilimi* (lexicography) dışında anlam bilimi, felsefe, mantık gibi bilim dallarıyla doğrudan ilişkilidir ve diğer bilim dallarıyla da az veya çok dolaylı ilişkiye sahiptir. Bu da tanım kavramını karmaşık bir yapı haline getirmektedir.

Sözlük bilimi açısından yaklaşıldığında "bir sözcük, öbek ya da terimin açıklamasının verildiği bir kaynak çalışmanın parçacıl yapısındaki tamamlayıcı bölüm" (Hartmann vd., 2002: 35-36) tanımı kullanılabilir.

Terimin kavramsal zorluklarına ek olarak bir sözlük çalışması içerisinde tanımlanan sözcüğün türü, anlamsal özellikleri, nesne ya da kavram oluşu gibi nedenler *tanımlanan* (definiendum) ile *tanımlayan* (definiens) arasındaki anlamsal ilişkiyi daraltmaktadır. Bu daralmayı gidermek adına alan üzerinde çalışanlar, tanımlanan sözcüğe bağlı olarak çeşitli tanımlama yöntemleri kullanmışlardır.

1.1. Tanımlama Yöntemleri

Ana dilini konuşan herhangi bir kişi, konuşmada seçtiği birimleri kendi sözcükleriyle, kurallara bağlı kalmadan ve gerekirse bağlama dayanarak tanımlayabilmektedir. Buna *halk tanımları* (folk definitions) adı verilmektedir (Gökter

Gençer, 2018: 73). Ancak sözlük bilimi açısından halk tanımlarının bilimsel değeri yoktur.

Stock (1988: 81), halk tanımları ile sözlük bilimsel tanımları üç maddede ayırma yoluna gitmiştir:

1. Halk tanımları, bağlamsal bir ortamda tanım yaparken sözlük bilimsel tanım, bağlamsal boşluk içerisindedir.
2. Halk tanımları, karşıdaki dinleyicinin anlayışına dayalı bir uzunluğa sahipken sözlük bilimsel tanım, ancak diğer sözlüksel birimlerden (sesletim, köken bilgisi vd.) arta kalan bir alana sahiptir.
3. Sözlük bilimsel tanım, kural koyucu bir otorite olan dilin ağırlığını taşımaktadır. Halk tanımları, bu anlamda bir sorumluluk yüklenmez.

Araştırmacılar sözlük bilimsel tanımlama için alan yazınında farklı tanımlama yöntemleri belirlemiştir (Geniş bilgi için bk. Gökter Gençer, 2018: 89-130; Girişen, 2019: 96-111). Ancak bu çalışmada sözlük biliminde tanımlama yöntemleri konusuna odaklanılmaması nedeniyle tanımlama yöntemlerinin tamamına yer verilmeyecektir. Örnek oluşturması amacıyla tek dilli sözlüklere odaklanmış iki çalışmada yer alan tanımlama yöntemleri ele alınmıştır. İlkinde Ağbaba MacLaren (2007: 31-32), tanımlama yöntemlerini analiz yöntemi, sentez yöntemi, kurallar kullanımı yöntemi ve eş anlam verme yöntemi şeklinde dört başlıkta sunmuştur. Gökter Gençer (2018: 89-124) ise daha fazla ayrıntı vererek tanımlama yöntemlerini analitik/içlemsel tanımlama, sentez yoluyla/kaplımsal tanımlama, tipikleştirme yoluyla tanımlama, eş anlamlılarla tanımlama, kurala dayalı tanımlama, dolaylı/ima yoluyla tanımlama, düz anlamsal tanımlama ve işari/gösterimsel tanımlama şeklinde sekiz başlıkta ele almıştır.

Ayrı başlıklar altında verilmiş olsa da söz konusu tanımlama yöntemleri, *sözlük hazırlayıcısı* (dictionary maker) tarafından bir sözlük birimi tanımında birlikte kullanılabilir. Hartmann ve James (2002: 36) de çalışmanın kapsamına, doğasına ve kullanıcı amaçlarına bağlı olarak sözlük hazırlayıcılarının bağlı oldukları kuramsal anlam modelinden etkilenebilecek bir ya da daha fazla tanımlama yöntemini seçebileceklerini ya da bu tanımlama yöntemlerini birleştirebileceklerini belirtmiştir.

Sonuç olarak Ağbaba MacLaren (2007) ve Gökter Gençer'in (2018) tanımlama yöntemleri arasında benzerlik ve farklılıklar görülmektedir. Her iki çalışmada yer alan tanımlama yöntemlerinden biri ise eş anlamlı sözcükler ile tanımlamadır. Ayrıca bu tanımlama yöntemi, üstte belirtildiği gibi diğer tanımlama yöntemleriyle birleştirilerek oldukça sık bir şekilde kullanılmaktadır.

1.1.1. Eş Anlamlı Sözcüklerle Tanımlama

Ağbaba MacLaren (2007: 32), eş anlamlı sözcüklerle tanımlamayı "tanımlanmakta olan sözcüğün, okuyucunun zaten bildiği başka bir sözcükle aynı anlamı taşıdığını söylemek için kullanılır" şeklinde açıklamış; tanımın fazla yer tutmamasını yöntemin olumlu yönü, tanımlanan ile tanımlayan arasındaki küçük ama önemli anlam farklarının okuyucu tarafından anlaşılmasını ise yöntemin olumsuz yönü olarak belirtmiştir. Bu yöntemi "bir sözcüğün eş ya da yakın anlamlılarıyla tanımlanması yöntemi" olarak açıklayan Gökter Gençer (2018: 112-113) ise yöntemin kolay ve ekonomik olması nedeniyle tercih edildiğini ancak tanımlanan ile tanımlayan

sözcüklerin tamamen eş anlamlı olmayışının yöntem önündeki en büyük engel olduğunu ifade etmiştir.

Tek dilli genel sözlükler incelendiğinde genel olarak analiz/içlemsel ve sentez/kaplımsal tanımlama yöntemleri kullanıldığı görülmektedir. Analiz yöntemi, tanımlananı parçaların bütünü şeklinde; sentez yöntemi ise tanımlananı bütünün parçaları şeklinde açıklamaktadır (Robinson, 1972: 98). Bununla birlikte ele alınan sözlük birimin taşıdığı özellikler doğrultusunda diğer tanımlama yöntemleri de kullanılmaktadır. Eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yöntemi, en çok soyut özellik taşıyan ve ön ad türündeki sözcüklerin tanımlanmasında kullanılmaktadır.

“kederli: acılı, üzüntülü, mükedder” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

Ayrıca eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yöntemi, çoğu kez diğer tanımlama yöntemleriyle birlikte, anlam pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır. Girişen (2019: 106), eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yönteminin özellikle analiz/içlemsel tanımlama yöntemiyle kullanıldığını belirtmektedir.

“kasımpatı: birleşikgillerden, çiçekleri iri, katmerli ve türlü renkte, sonbahardan kışa değin açan bir süs bitkisi, krizantem (Chrysanthemum)” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

Tanımlama yöntemlerinin alındığı Ağbaba MacLaren (2007: 32) ve Gökter Genç'er'de (2018: 112-113) belirtildiği gibi, eş anlamlı sözcüklerle yapılan tanımlamanın olumsuz yanı, eş anlamlı olduğu varsayılan sözcüklerin anlamca eş olmayışıdır. Bu nedenle sözlük birimlerin amacına uygun şekilde tanımlanabilmesi amacıyla eş anlamlılık kavramı ele alınmalı ve tanımlarda kullanılan eş anlamlı sözcükler denetlenmelidir.

2. Eş Anlamlılık

Alan yazınındaki eş anlamlılık tanımları, kimi temel farklar içermektedir. Eş anlamlılığı sözcükler arasında gerçekleşen bir anlam ilişkisi olarak görenlerin (Korkmaz, 1992: 56; Vardar, 2002: 94) yanı sıra sözcük ve cümlelerin eş anlamlılık kavramına dahil olabileceğini belirten araştırmacılar (İmer vd., 2011: 118; Burkhanov, 1998: 233; Hartmann vd., 2002: 135) da bulunmaktadır. Bussmann'ın (2006: 1164) daha genel bir yaklaşımla eş anlamlılığı dilsel ifadeler kapsamına alması dikkat çekicidir.

Tanımlarda tespit edilen diğer farklılık, eş anlamlılık ilişkisi içindeki sözcüklerin aynılığı ya da benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Vardar (2002: 94) ile İmer vd. (2011: 118) eş anlamlılığı aynılık olarak belirtirken Korkmaz (1992: 56), Burkhanov (1998: 233) ve Bussmann (2006: 1164) eş anlamlılık tanımına aynılığın yanı sıra güçlü benzerlik ilişkisini de eklemiştir. Tanımlarda görülen bu farklar, araştırmacıların eş anlamlılık konusunda ortak bir noktada buluşamadığını ve kavramın izaha muhtaç noktaları bulunduğunu göstermektedir.

Eş anlamlılık ile ilgili temel tartışma, eş anlamlılığın gerçek anlamda var olup olmamasıdır. Aksan (1998: 78-79), önceleri farklı anlamdaki sözcüklerin zamanla aynı anlama gelebileceğini ve birbiri yerine kullanılabileceğini belirtmiştir. Ullmann da bilimsel ve teknik terimlerde tam eş anlamlılığın var olduğunu, günlük dilden kimi sözcüklerin de bu anlam ilişkisine sahip olabileceğini öne sürmüştür (Doğan, 2011: 80). Eş anlamlılığın tam olarak bulunamayacağını belirten araştırmacılar daha fazladır.

Carnoy, Bloomfield ve konuya felsefe açısından yaklaşan Goodman bu isimler arasındadır (Aksan, 1974: 1-2). Din temelli bakış ise, “dili va’z eden hikmet sahibidir, eşyaya verdiği her ismin bir hikmeti vardır. Bu nedenle, tek bir anlam için birçok kelime va’z etmesi mümkün değildir” diyerek eş anlamlılığı reddetmiştir (Abouelnasr, 2004: 28).

Alan yazınındaki görüşler doğrultusunda eş anlamlıların benzer ya da farklı özelliklerini belirlemek amacıyla eş anlamlılık sınıflandırmaları hazırlanmıştır (Geniş bilgi için bk. Sert, 2018: 53-60). Bunlardan Lyons (1983), Cruse (1986), Murphy (2003) anlam doğrultusunda sınıflama yaparken Stanojevic (2009) sözcük türlerini incelemiş, Aksan (1998) ve Özden (2014) köken incelemesi yapmıştır. Bu çalışmada sınıflamalara ayrıca yer verilmeyecektir. Yöntem ve bulgular bölümünde çalışmada yararlanılan sınıflamalara değinilecektir.

YÖNTEM

Çalışmada ele alınacak örneklem, eş anlamlı sözcük ile tanımlamanın genel olarak soyut özellik gösteren ve ön ad türündeki sözlük birimlerde bulunması nedeniyle, bu çalışma evreni içinde belirlenmiştir. Çalışmanın başvuru kaynağı olarak belirlenen Güncel Türkçe Sözlük’te (GTS) ve Kubbealtı Lugatı’nda (KL) eş anlamlılarıyla tanımlanmış, ön ad türündeki *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri çalışma örneklemini oluşturmuştur.

Alan yazınında yer alan eş anlamlılık görüşleri, eş anlamlı olduğu varsayılan sözcüklerin dil ve söz düzlemi üzerinde incelenmesi gerektiğini, tek yönlü bir bakış açısının sözcüklere ait anlam özelliklerini tam olarak yansıtamayacağını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri ilk olarak dil düzlemindeki anlam özelliklerine odaklanan *anlam birimcik çözümlemesi* (semic analysis) yöntemiyle incelenmiştir.

Anlam birimcik çözümlemesi, Hjelmslev tarafından içerik biçimi ve anlatım biçiminin aynı şekilde düzenlendiği görüşünden yola çıkarak belirlenen eş biçimlilik kavramı doğrultusunda, ses birimcik çözümlemesi örneksenerek ortaya konmuştur (Öztokat, 1990: 157-158). Anlam birimcik çözümlemesi, sınırlı sayıda ikili özellik kullanımına dayanmaktadır. Buna göre incelenen sözcüklerin anlam özellikleri, belirli anlam birimcik için geçerli olup olmamasına göre ayrı ayrı “+” ve “-” şeklinde değerlendirilmekte, bu noktada sözlük birimi tanımları temel görevi üstlenmektedir (Riemer, 2010: 155). Örneklemini oluşturan eş anlamlıların anlam birimcikleri belirlenirken GTS ve KL’ye başvurulmuştur. Ayrıca bu aşamada örneklemin kullanım özelliklerine ulaşmak amacıyla Türkçe Ulusal Derlemi’nden (TUD) de yararlanılmıştır (Aksan, 2012).

Anlam birimcik çözümlemesi sonucunda sözlük birimlerin sahip olduğu anlam birimcikler belirlenecek ve birimlerin anlam alanları bu anlam birimcikler doğrultusunda ortaya konacaktır. *Anlam alanı* (semantic field), sözcüklerin anlam özellikleri bakımından sahip olduğu ilişkiler ağını göstermektedir. Çalışmada örneklemin anlam alanları belirlenirken Trier’in görüşü doğrultusunda örneklemini oluşturan sözcüklerin alt anlamlılık, eş anlamlılık ve karşıt anlamlılık ilişkileri üzerinde durulmuştur (Gao & Xu, 2013: 2031). Bu anlam ilişkilerini belirlemek amacıyla Cin (1971)

ve Yurtbaşı'nın (2013) *kavram dizini* (thesaurus) türündeki çalışmaları ile Yalım ve Yalım'ın (1983) eş ve karşıt anlamlılar sözlüğüne başvurulmuştur.

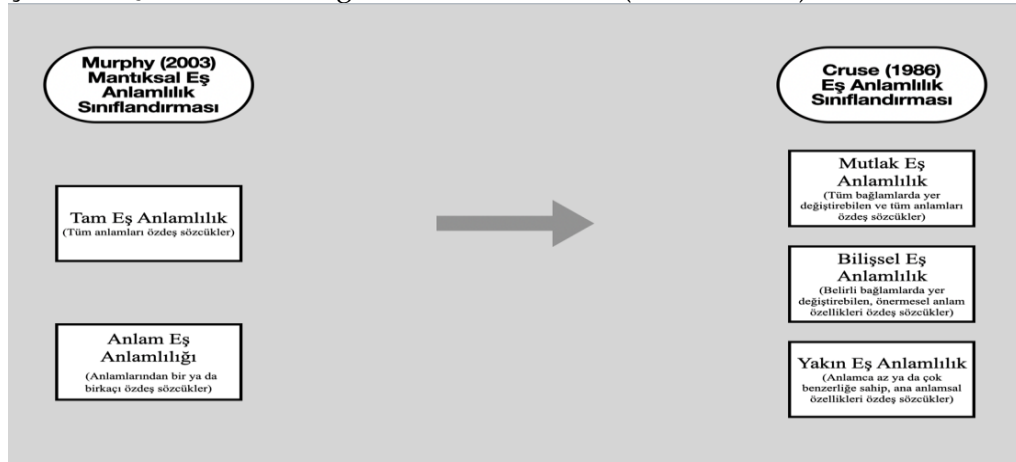
İncelemenin son aşamasında örneklemin söz düzlemindeki anlam özelliklerini ele alan anlam ezgisi (semantic prosody) yer almaktadır. Anlam ezgisi çalışmaları, 1987'de Sinclair tarafından başlatılmış, 1993'te Louw tarafından kavramlaştırılmıştır (Louw, 1993: 157-176). Alan yazınında farklı görüşler olsa da anlam ezgisinin temelinde sözcüklerin belirli bağlamlarda rastlantısal olarak bulunmadığı görüşü yer alır. Buna göre incelenecek *düğüm sözcükler* (node word), yer aldığı bağlamda olumlu-olumsuz değer ve *duygusal çağrışıma* (connotation) sahip sözcük ve öbeklerle birlikte kullanıldığında bu durum onlara anlam ezgisi olarak anılacak *değerlendirici ve tutumsal anlam* (evaluative and attitudinal meaning) yükler. Bu nedenle sözcüklerin dil bilgisel olmayan olumluluk ya da olumsuzlukları anlam ezgisi incelemelerinin temelinde yer alır (Sert, 2018: 16-44).

Anlam ezgisi, derlemler üzerinde *uyumluluk dizisi* (concordance line) ve *eşdizimlilik* (collocation) aracılığıyla incelenmektedir. Güven aralığının daha yüksek olduğu düşüncesiyle incelemeler temel olarak uyumluluk dizileriyle gerçekleştirilmektedir (Stewart, 2010: 83-87). Bu çalışmada da temel anlam ezgisi incelemesi, uyumluluk dizisi üzerinde yapılacaktır. İncelemeler, her bir sözlük birim için 100'er uyumluluk dizisiyle gerçekleştirilecektir. Uyumluluk dizileri belirlenirken tek ölçüt, *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin çalışmanın başvuru kaynaklarında belirtildiği şekliyle ön ad sözcük türünde kullanılmasıdır. Ayrıca inceleme birim olarak yapılacak, örneklemin *sözcük biçim* (word form) şekillerine uyumluluk dizilerinde yer verilmeyecektir. 5-5 *pencere aralığı* (window span) içinde görüntülenecek (gerektiği durumlarda sözcük geçiş bilgileri derlemin üst sınırı olan 25-25 pencere aralığı içerisinde de ele alınacaktır) uyumluluk dizilerinin seçimi, derlemin olanak sunduğu sınır olan 1989-2013 yayın yılı tarihlerini kapsayacak, yazılı ve sözlü sorgu yöntemi kullanılacak ve incelenecek 100'er uyumluluk dizisi; TUD, yazılı ve sözlü sorgu yöntemi sırasında tabakalama izni vermediği için rastlantısal olarak belirlenecektir.

Sonuç olarak farklı yöntemlerin birlikte kullanıldığı bu çalışmada, bulguları tek bir ölçütle değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle alan yazınındaki anlam temelli eş anlamlılık sınıflandırmaları incelenmiş ve çalışma niteliğine uyan, sözcüklerin dil ve söz düzlemlerindeki görünümünü ele alan Cruse (1986) ve Murphy'nin (2003) sınıflandırma yöntemleri temelinde, bağlantılı iki aşamadan oluşan bir değerlendirme yöntemi hazırlanmıştır.

Şekil 1. Eş Anlamlılık Değerlendirme Yöntemi (Sert, 2018: 81)

BULGULAR

İhtiyar ve *yaşlı* sözlük birimleri, temel olarak yaşlı ilerlemiş olanı belirtmektedir. Çalışmanın başvuru kaynakları, ilgili sözlük birimleri şöyle tanımlamaktadır:

“ihtiyar: 1. sıfat yaşlı, kocamış olan, pir (kimse), genç karşıtı. 2. Cansız, sönük. 3. Eski. 4. isim Baba veya anne.” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

“ihtiyar: 1. sıf. yaşlı, kocamış. 2. i. yaşlı kimse.” (Kubbealtı Lugatı, 05.05.2020)

“yaşlı: 1. sıfat Yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar (kimse). 2. Uzun yılları geride bırakmış.” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

“yaşlı: sıf. ve i. Yaşı ilerlemiş (kimse).” (Kubbealtı Lugatı, 05.05.2020)

Sözlük tanımları ve TUD üzerinde yapılan incelemeyle *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin anlam birimcik çözümlemesi şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 1. “*ihtiyar*” ve “*yaşlı*” Sözcüklerinin Anlam Birimcik Çözümlemesi (Sert, 2018: 173)

sözcükler / anlam birimcikler	somut varlıklarla ilgili	yaşı ilerlemiş	eskimiş	cansız, sönük	baba veya anne
İhtiyar	+	+	+	+	+
Yaşlı	+	+	+	-	-

+ : İncelenen sözcüğün ilgili anlam birimciğe sahip olduğunu belirtmektedir.
- : İncelenen sözcüğün ilgili anlam birimciğe sahip olmadığını belirtmektedir.

Tabloya göre *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin *sınıf birim* (classeme) kümesindeki çok genel özellikleri yansıtmaya ve ait olunan anlam sınıfını işaretlemeye görevine sahip /somut varlıklarla ilgili/ *üneysel anlam birimciği* (generic seme) ile *kavram birim* (semanteme) kümesindeki ilgili anlam birime özel nitelik taşıması nedeniyle benzer anlam birimler arasında ayırt edicilik görevi üstlenen /yaşı ilerlemiş/ ve

/eskimiş/ özgül anlam birimcikleri (specific seme) özdeştir. Ancak *gücül birim* (virtueme) kümesindeki değişken nitelikli, çağrışıma dayalı ve yan anlamsal özellikler sergileyen /cansız, sönük/ ve /baba veya anne/ *gücül anlam birimcikleri* (connotative seme), *ihhtiyar* sözlük birimi lehinde farklılık oluşturmuştur.

Çözümleme doğrultusunda *ihhtiyar* sözlük biriminin *anlam birimcik demeti* (sememe), /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ + /cansız, sönük/ + /baba veya anne/ şeklindeken *yaşlı* sözlük birimi, /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ anlam birimcik demetine sahiptir. Sözlük birimlerin özdeş anlam birimciklerinden oluşan *üst anlam birimcik demeti* (archisememe) ise /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ şeklindedir (Sert, 2018: 173-174).

İhtiyar ve *yaşlı* sözlük birimlerinin tözüne ait veriler sunan anlam birimcik çözümlemesi, sözcüklerin anlam benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Anlam alanı incelemesi ile bu anlam birimcikler çevresindeki sözcük varlığı belirlenmiştir.

Tablo 2. “*ihhtiyar*” ve “*yaşlı*” Sözcüklerinin Anlam Alanı (Sert, 2018: 176)

incelenen sözcükler	<i>ihhtiyar</i>	<i>yaşlı</i>
eş ve yakın anlamlı sözcükler	ana, anne, ata, baba, cılız, durgun, eski, geçkin, geçmiş, güçsüz, kadim, kart, koca, kocamış, peder, pir, ruhsuz, valide, yıllanmış	eski, geçkin, geçmiş, kadim, kart, koca, kocamış, pir, yıllanmış
karşit anlamlı sözcükler	canlı, çağdaş, çocuk, diri, genç, gösterişli, modern, parlak, yeni, yeniyetme	çağdaş, çocuk, genç, modern, yeni, yeniyetme

İhtiyar sözlük birimi, *yaşlı* sözlük biriminden farklı olarak /cansız, sönük/ ve /baba veya anne/ anlam birimciklerine sahip olması nedeniyle daha geniş *içlem* (intension) ilişkilerine sahiptir. Bu doğrultuda *ihhtiyar* sözlük biriminin “cılız, durgun, güçsüz, ruhsuz” gibi *olumsuz*, “canlı, diri, gösterişli, parlak” gibi *olumlu* ve “ata, baba, peder; ana, anne, valide” gibi akrabalık adı bildirmesi nedeniyle *yansız* kabul edilebilecek anlamsal değer ve duygusal çağrışım içeren sözcüklerle yüklü olduğu anlam alanı incelemesi sonucu belirlenmiştir (Sert, 2018: 174-176).

Genel TUD incelemesinde *ihhtiyar* sözlük birimi, 587 metin içinde 1608 kez, 31.73 frekans değerinde; *yaşlı* sözlük birimi ise 1675 metin içinde 7818 kez, 154.27 frekans değerinde görüntülenmiştir. Sıklık verilerinde *yaşlı* sözlük biriminin daha yüksek değerlere ulaşma nedeni olarak sözcüğün anlam dallanması, öbekleşme eğilimi ve derlemin yakın tarihe ait metinler içermesi görülmektedir.

Tablo 3. “ihtiyar” ve “yaşlı” Sözcüklerinin Anlam Ezgisi Görünümü

eş anlamlı sözcükler	olumlu anlam ezgisi	yansız anlam ezgisi	olumsuz anlam ezgisi
ihtiyar	%16	%68	%16
yaşlı	%7	%83	%10

Uyumluluk dizisi incelemesi sonucunda *ihtiyar* düğüm sözcüğünün yer aldığı 32 uyumluluk dizisinde ezgisel özelliğe rastlanmıştır. Anlam ezgisi incelemeleri, genel olarak olumsuz anlam ezgisi özelliği yansıtmaktadır (Partington, 2004: 144). Ancak bu sözlük birimde olumlu ve olumsuz anlam ezgisi oranlarında eşitlik bulunması dikkat çekicidir.

Tablo 4. “ihtiyar” Düğüm Sözcüğünün Uyumluluk Dizisi Kesiti

1.	Şimdi gidemez miyiz Usta Barbacığım?	ihtiyar	<i>usta</i> küçük kahkahalarla güldü. Hay	olumlu
2.	Şen şakrak otelden içeri dalıyorlar.	ihtiyar	<i>delikanlı</i> pek mutlu. Kendinden emin.	olumlu
3.	öyle mi?" <i>Başımıza taç yapacağımız</i>	ihtiyar	ananın şu cevabı ise komutan	olumlu
4.	<i>Çok iyi, çok bilgili bir</i>	ihtiyar	adamdır. Her bir şeyi öğretti	olumlu
5.	Yel olup taşınmak <i>Afacan eteklerinde</i>	ihtiyar	<i>düşlerin</i> baharına salınmak Baharın yüreğinde	olumlu
6.	ölüyor olmayı. Ama <i>kanlar içindeki</i>	ihtiyar	kafamın beni yavaş yavaş getirdiği	olumsuz
7.	ödenen astronomik ücretlerle dinleyicilere aktarıyor.	ihtiyar	<i>gençler</i> kulübü İşte, çoğunluğunu bu	olumsuz
8.	çıkıp İstanbul'un orta yerinde yapmadı...	ihtiyar	<i>bir katil</i> yaptı, ezeli bir	olumsuz
9.	çarpık kişilikli bir yargıç; <i>sapık,</i>	ihtiyar	<i>bir mirasçedi;</i> bilinçsiz, yarı şaşkın	olumsuz
10.	<i>yalancı, hilekar, para gözlü, pis,</i>	ihtiyar	<i>içkici, kötü</i> psikiyatr diye yazmış	olumsuz
11.	şu soruma cevap ver." dedi	ihtiyar	köşe yazarı. "İngiliz televizyoncular niye	yansız
12.	üzerine oturdular. Küçük oda soğudu.	ihtiyar	adam, dizlerinden destek alarak kalktı	yansız
13.	ödediği hatırı sayılır para geldi.	ihtiyar	hekim idareli kullanmayı bilseydi, bu	yansız
14.	çölün öbür yanındaki Amerikalının Kütüphanesine	ihtiyar	yazarla yapmakta olduğumuz yolculuktan haberdar	yansız
15.	çok üstünde bir bahşiş vermiş.	ihtiyar	berber, yoksul geçen son yıllarında	yansız

Uyumluluk dizilerinde *ihtiyar* düğüm sözcüğünün güçlü bir değerlendirici ve tutumsal anlam özelliğine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, TUD yazılı metin sorgusunda *ihtiyar* düğüm sözcüğünün “kurgu ve şiir” türevi metinlerde %39,34 yer alırken “bilimsel düzyazı” türevi metinlerde %13,57 oranında yer almasında da gözlenmiştir. Ayrıca uyumluluk dizileri içinde ironiye yer verilmesi nedeniyle olumsuz anlam ezgisi olarak değerlendirilen bir örneğe (7) de rastlanmaktadır.

Tablo 5. “yaşlı” Düğüm Sözcüğünün Uyumluluk Dizisi Kesiti

1.	ışık demetinin arasından <i>güler yüzlü</i>	yaşlı	<i>dostu belirdi. Bilgehan onun da</i>	olumlu
2.	çıktığı zaman gidip akıl danıştığımız...	yaşlı	<i>sözü dinlenir insanlar diyoruz. Bir</i>	olumlu
3.	çağrıda bulunmamış mıydı? Oysa, aynı	yaşlı	<i>siyaset kurdu, 1918'deki seçim kampanyasını</i>	olumlu
4.	şey tazeydi, gerçektir. Karşımda oturan	yaşlı	<i>kadın içtenlikle gülümsüyordu. İçtiğim süt,</i>	olumlu
5.	ısındığını duyumsadı Serdar. Gerçekten de	yaşlı	<i>bir çınar gibi güven veriyordu</i>	olumlu
6.	şiiri de işitemiyorlardı. Büyüklerimiz onu	yaşlı	<i>kızların, kartlaşmış bekâr erkeklerin yalnızlığına,</i>	olumsuz
7.	şey bombok! 17.10... Karşı dairedeki	yaşlı	<i>kadın intihar etmiş. Bir kesekâgıdının</i>	olumsuz
8.	şey anlamıyor, uymam gereken buyrukları	yaşlı	<i>öğretmenin huysuzluğuna yoruyordum... Öte yandan</i>	olumsuz
9.	ölçüt yine, Aydınlanmanın şu “yaşlı”	yaşlı	<i>“yaşlı” akılcılığıdır. SONUÇ Küresel kapitalizm</i>	olumsuz
10.	çize çize makyaj yapmakta direnen	yaşlı	<i>kadınların korkunçluğu var. Cadıdan çok,</i>	olumsuz
11.	Şeroks'un eli boştu belki, ama	yaşlı	<i>masalcının kulübesine bu kez yalnız</i>	yansız
12.	şaşırtan bir soru sordu Kuzey	yaşlı	<i>kadına. "Sana hiç sormamıştım," dedi,</i>	yansız
13.	üzerinde bir gölge gibi oturmuş	yaşlı	<i>adam. Kanarya kafesi tam karşısında,</i>	yansız
14.	öğrendin la yiyenim? diye sordu	yaşlı	<i>adam. Kendi kendime. Helal la</i>	yansız
15.	çıkartma usullerine göre, Nazik Bey'in	yaşlı	<i>kadının el veya ayak parmağından,</i>	yansız

Yaşlı düğüm sözcüğü ise 17 uyumluluk dizisinde ezgisel özellik göstermiştir. Bu kez olumsuz anlam ezgisi oranı daha yüksektir. *İhtiyar* ile kıyaslandığında *yaşlı*nın daha sınırlı bir değerlendirici ve tutumsal anlam özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Türev metinlere baktığımızda *yaşlı* düğüm sözcüğü, %31,16 oranında “kurgu ve şiir” metinlerinde; %19,19 oranında “bilimsel düzyazı” metinlerinde yer almıştır. *İhtiyar* örneğinde olduğu gibi *yaşlı* düğüm sözcüğünde de ironi nedenli olumsuz anlam ezgisi örnekleri (6, 9) görülmektedir.

Ayrıca elde edilen bu veriler, 2018 yılında aynı düğüm sözcüklerle *Türkçe Ulusal Derlemi - Tanıtım Sürümü* (TUD-TS) üzerinde yalnız yazılı metin sorgulamasıyla yapılan incelemeyi sağlamıştır. Söz konusu inceleme de 100 uyumluluk dizisiyle gerçekleşmiş ancak rastlantısal örnekleme yerine tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmalar arasında orantısal farklılıklar da (*ihtiyar* - %41 ezgisel özellik, *yaşlı* - %26 ezgisel özellik) görülmüştür (Sert, 2018: 172-212). Ancak farklı yöntem izlenen her iki çalışmada da *ihtiyar* sözcüğünün değerlendirici ve tutumsal anlam özelliği daha yüksek olarak belirlenmiştir.

İnceleme sonucunda *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin dil ve söz düzlemi üzerindeki anlam özellikleri tespit edilmiştir. Yöntem bölümünde belirtildiği şekilde bu özellikler, ilk olarak Murphy'nin (2003) dil düzlemine odaklanan eş anlamlılık sınıflandırmasıyla yorumlanmıştır. Anlam birimcik çözümlemesi ve anlam alanı incelemeleri, bu sözlük birimlerin dil düzleminde özdeş olmadığını göstermiştir. Ancak

iki sözlük birimin özdeşlik gösterdiği anlam ve buna bağlı anlam alanları bulunmaktadır. Bu nedenle *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, Murphy (2003) sınıflandırmasında “anlam eş anlamlılığı” sınıfında yer almaktadır.

İkinci değerlendirme aşamasında Cruse'nin (1986) dil ve söz düzlemine ayrı ayrı odaklanan eş anlamlılık sınıflandırması temel alınmıştır. Dil düzlemindeki incelemeler, iki sözlük birimin temel düzeyde anlam benzerliğine sahip olduğunu göstermiştir. Ancak söz düzlemindeki anlam ezgisi incelemesi sonucunda sözlük birimlerin değerlendirici ve tutumsal anlam özelliklerinin farklar taşıdığı görülmüştür. Ayrıca bu farklar, duygusal çağrışım açısından da değerlendirilebilir görünmektedir. Sonuç olarak *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, Cruse'a (1986) göre eş anlamlı olduğu varsayılan pek çok sözcüğün içinde yer aldığı “yakın eş anlamlılık” sınıfında bulunmaktadır.

Ayrıca TUD üzerinde yapılan yazılı ve sözlü sorgu sonucunda bu düşünüm sözcüklerin ön ad görevinde birlikte kullanılarak aynı adları nitelediği örneklenmiştir. İlgili sözcüklerin farklı gerçeklik koşulları ve anlatım özellikleri doğrultusunda kullanılabilirliğini gösteren bu durum, ancak yakın eş anlamlılık sınıfında görülmektedir (Doğan, 2011: 85). Söz konusu uyumluluk dizileri şu şekildedir:

Tablo 6. “ihhtiyar” ve “yaşlı” Sözcüklerinin Birlikte Kullanıldığı Bağlamlar

1.	çok sokan ve hırçın olan <i>ihhtiyar</i> , <i>yaşlı</i> arılardır. Genç arılar sokmak
2.	kalmaz. Çeşitli gruplar, <i>yaşlı</i> ve <i>ihhtiyar</i> kimseler yaşamaya devam ederler. Yaşlılar

İncelemeler, sözlük birimlerin Murphy (2003) ve Cruse (1986) eş anlamlılık sınıflandırmalarındaki derecelerini göstermiştir. Buna göre *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, alt kademedede bir anlam benzerliği yansıtmaktadır.

Sonuç

Çalışma sonucunda sözlüklerin iki temel işlevi *kod çözme* (decoding) ve *kodlamayı* (encoding) temel alan iki sonuca ve buna bağlı önerilere ulaşılmıştır:

1. Eş anlamlı olduğu varsayılan sözlük birimler arasında her zaman anlam özdeşliği bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca yakın anlam özelliklerine sahip, aynı anlam alanını paylaşan kimi sözcüklerin eş anlamlılıkla ilgili var olan kavram kargaşası nedeniyle herhangi bir derecelendirme ya da sınıflandırma yapılmadan eş anlamlı olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Bu nedenle sözlüklerin kod çözme işlevini tam olarak yerine getirmesi amacıyla tek dilli genel sözlüklerde eş anlamlı sözcük yoluyla tanımlama sınırlandırılmalı, özellikle bir sözlük birimi birden fazla eş anlamlıyla tanımlama yoluna gidilmemelidir. Çünkü bu tanımlarda kullanılan eş anlamlıların benzerlik seviyesi, tanımda yer alan eş anlamlı sözcük sayısı arttıkça azalacak ve anlam bulanıklığına neden olacaktır.

2. Eş anlamlı olduğu varsayılan sözcükler, dil düzlemi üzerinde belirli bir seviyede benzerlik gösterse de söz düzlemine ait anlam özellikleri açısından farklılaşmakta, bu da sözcüklerin kullanım özelliklerini etkilemektedir. Bu bağlamda eş anlamlı sözcükler ile tanımlama yöntemi, sözlük birimi tanımlamak için tek tanımlama yöntemi olarak kullanıldığında tanımlananın kullanım özelliklerine dair ek bilgi sunmak amacıyla ilgili sözlük birime ait farklı kullanım türlerinde çok sayıda örnek tümceye ve eşdizimlilik verilerine yer verilmelidir.

Kaynaklar

- Abouelnasr, Z. (2004). *Eş Anlamlılık Olgusu ve Eş Anlamlı Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ağbaba MacLaren, G. (2007). *Türkçe Sözlüklerdeki Tanımlarda Eylemden Türemiş Sözcüklerin Üye ve Rol Yapısının Yeri*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aksan, D. (1974). "Eş Anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Saptanmasında Eş Anlamlılardan Yararlanma". *Türkoloji Dergisi*, 6/1, 1-14.
- Aksan, D. (1998). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Aslan, E. (2014). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)", I. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu, Sakarya'da sunulan bildiri.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Londra ve New York: Routledge.
- Cin, R. (1971). *Kavramlar Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, N. (2011). "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/19, 78-88.
- Gao, C., & Xu, B. (2013). "The Application of Semantic Field Theory to English Vocabulary Learning". *Theory and Practice in Language Studies*, 3/11, 2030-2035.
- Girişen, N. (2019). *Terminolojide Tanım Tipolojisi*. Doktora tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gökter Gençer, B. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*. Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Hartmann, R. & James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. Londra ve New York: Routledge.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Louw, B. (1993). "Irony In The Text Or Insincerity In The Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies", *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Ed. M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli. Philadelphia ve Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (çev. A. Kocaman) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özden, H. İ. (2014). "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6/1, 160-165.

- Öztoğat, E. (1990). "Anlam çözümlemesi: Temel Fransızca'da "Duygu" Sözlüksel Alanı". *Dilbilim Dergisi*, 9, 155-176.
- Partington, A. (2004). "Utterly Content in Each Other's Company: Semantic Prosody and Semantic Preference", *International Journal of Corpus Linguistics*, 9/1, 131-156.
- Riemer, N. (2010). *Introducing Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, R. (1972). *Definition*. Londra: Oxford University Press.
- Sert, G. (2018). *Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)*. Doktora tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Stanojevic, M. (2009). "Cognitive Synonymy: A General Overview". *Linguistics and Literature*, 7/2, 193-200.
- Stewart, D. (2010). *Semantic Prosody: A Critical Evaluation*. Londra: Routledge.
- Stock, P. (1988). "The structure and function of definitions". *Proceedings of the 2nd EURALEX International Congress*. Ed. M. Snell-Hornby. Zürich, Tübingen: A. Francke Verlag.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yalım, Ü., & Yalım, Ö. (1983). *Türkçe'de Eş ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus)*. İstanbul: Sartonet.
- Güncel Türkçe Sözlük. (05.05.2020). 05.05.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişildi.
- Kubbealtı Lügati. (05.05.2020). 05.05.2020 tarihinde <http://lugatim.com> adresinden erişildi.

